

epiloog laat Houwaart zien hoe door de introductie van röntgentechnologie en echografie de medische praktijk in de loop van de twintigste eeuw ingrijpend is veranderd. Door aandacht te besteden aan gebruikers van de technieken, de ontwerpers en maatschappelijke instellingen is hij, net als de auteurs in het cluster huishoudtechnologie, in staat te laten zien dat de technologische ontwikkeling pas goed begrepen kan worden wanneer deze geplaatst wordt tegen de achtergrond van sociale activiteiten en bredere maatschappelijke ontwikkelingen.

Deel vier van de Tin-20 is een aanwinst voor techniekhistorici, maar zeker ook voor hen die gefascineerd zijn door de opkomst van de consumptiemaatschappij in Nederland.

Kees Boersma

E. B. Locher-Scholten, *Women and the colonial state. Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam university press, 2000, 251 blz., €22,46, ISBN 90 5356 403 9).

Women and the colonial state bevat een paar eerder verschenen artikelen en enkele nieuwe stukken over vrouwen in Nederland-Indië tussen 1900 en 1942. Uitgangspunt is de vraag hoe genderverschillen in Nederland-Indië werden geconstrueerd en gehandhaafd en hoe ze samenhangen of kruisten met verschillen in 'ras', klasse en religie (14). Het boek opent met een uitgebreide inleiding waarin de auteur haar theoretische concepten toelicht, achtereenvolgens orientalisme en de constructie van een witte en Europese identiteit, koloniale moderniteit ('modernity') en gender, en de natiestaat en het koloniaal burgerschap van vrouwen. Mooi, want genuanceerd, is de beschouwing over Edward Saïds orientalisme in relatie tot Nederland-Indië. Hier komen zowel de betekenis van Saïds werk — een hele nieuwe benadering van de koloniale geschiedenis — als de zwakke kanten ervan uit de verf, met name zijn genderblindheid en het monolitische karakter van zijn onëntalisme, waardoor de koloniale subjecten opnieuw geen stem hebben. Elsbeth Locher-Scholten laat op basis van haar materiaal zien dat de visies van de Europeanen op vrouwen in Nederland-Indië minder eenduidig waren 'than the ones Saïd found for the colonised in general' (28) en ook dat er aan gekoloniseerde zijde verschillende en veranderende standpunten bestonden, die de debatten over wetgeving beïnvloedden.

De vijf hoofdstukken die dan volgen behandelen arbeidswetgeving en de percepties van de rurale en industriële arbeid van Nederland-Indische vrouwen, de perceptie van Europese vrouwen van hun Nederland-Indische bedienden, Europese vrouwen en de constructie van een witte of Europese identiteit door de ontwikkeling van een westerse levensstijl (zomerjurken, voedsel in blik), de strijd om vrouwenkiesrecht en tot slot het grote debat uit 1937 naar aanleiding van een wetsvoorstel over vrijwillige monogamie, een (mislukte) westerse poging om het familieleven van Nederland-Indische moslims te reguleren.

De hoofdstukken richten zich op de relatie van zowel Nederland-Indische als Europese vrouwen met 'het koloniale project'. Hoe zagen Nederland-Indische vrouwen, met name uit de ontwikkelde elite, hun relatie tot de koloniale staat? En wat was de rol van Nederlandse vrouwen in het koloniale project? De bijdrage van Europese vrouwen aan kolonialisme en imperialisme krijgt de laatste jaren internationaal veel belangstelling in vrouwen- en gendergeschiedenis. De auteur stelt dat Nederlandse vrouwen het koloniale systeem zonder voorbehoud steunden, zoals blijkt uit hun houding ten aanzien van hun bedienden, hun pogingen om de koloniale cultuur te verwesterlijken en de kiesrechtstrijd. Het hoofdstuk over de kiesrechtstrijd laat zien dat de Nederland-Indische tak van de Vereniging voor vrouwenkiesrecht conservatief was en

zich alleen inzette voor het stemrecht voor witte vrouwen. Elsbeth Locher-Scholten bestempelt het feminisme van de Nederlandse vrouwen als maternalisme of familiaal feminisme (166). Uit de citaten blijkt echter niet dat er aan een sociaal moederschap gerefereerd werd (zie bijvoorbeeld pagina 165), terwijl de relatie tussen de Nederlandse en de Nederlands-Indische vrouwen wel wordt aangeduid met termen als 'friends' (156) en 'sisters' (164). Ik vraag me daarom af, of maternalisme de juiste typering is en of er geen sprake was van wat Annemieke van Drenth en ik elders 'zorgende macht' hebben genoemd, een breder begrip dan maternalisme. Een van de interessantste vragen die dit goed geschreven en goed leesbare boek oproept is waarom Nederlandse feministen in Nederlands-Indië, in tegenstelling tot hun Britse 'zusters' in India, geen allianties aangingen met progressieve nationalistische mannen en vrouwen. 'European women never made a name for themselves in [early Javanese nationalism] nor in the Indonesian women's movement' (35). Een antwoord wordt niet gegeven, maar hopelijk leidt deze vraag tot verder vergelijkend onderzoek.

Mijn enige punt van kritiek betreft het onkritische gebruik van de term *race*, dat wil zeggen zonder enige toelichting en zonder aanhalingstekens. De term 'ras' is relevant als historische categorie — hij is immers gebruikt om mensen op grond van veronderstelde of toegeschreven raciale verschillen in te delen, en daarmee hiërarchieën tussen groepen aan te brengen. Sinds de Tweede Wereldoorlog is de term bij wetenschappers in Europa echter in diskrediet en onbruik geraakt — het inzicht is doorgebroken dat menselijke rassen in biologische zin niet bestaan. De term 'ras' wordt dan ook nauwelijks meer op de ouderwetse, beschrijvende manier gebruikt. In Angelsaksische literatuur is het gebruik van de term 'race' zonder aanhalingstekens veel frequenter, maar ook daar wordt het om dezelfde reden steeds gebruikelijker om 'race' te schrijven (zie bijvoorbeeld de recente bundel onder redactie van Kum-Kum Bhavnani, *Feminism and 'race'* (Oxford, 2001)). Het zou in een boek over de koloniale staat en categorieën van verschil op zijn plaats zijn geweest om hier aandacht aan te besteden. Bovendien hadden dan zinnen als 'How did authorities of that colonial state perceive women of both races ...?' (14) vermeden kunnen worden. Deze kritiek laat onverlet dat dit een mooi en inspirerend boek is, dat de centrale plaats van gender in het koloniale project laat zien en hopelijk tot nader onderzoek van deze auteur en anderen zal leiden.

Francisca de Haan

J. Vis, *Silhouetten. De componist Leo Smit 1900-1943* (Amsterdam, Donemus, 2001, 425 blz., ISBN 90 74560 43 1).

Van weinig Nederlandse componisten zijn het leven en werk zo uitvoerig gedocumenteerd als van Leo Smit in deze uitgave. De auteur werd bij zijn onderzoek weliswaar geconfronteerd met het probleem van schaarste aan materiële bronnen — de titel van het boek, ontleend aan een vroeg orkestwerk van Smit, verwijst naar die schaarste —, maar hij heeft zich veel moeite getroost om dit te compenseren door middel van gesprekken met getuigen van het leven van de componist.

De indruk van compensatie krijgt men bij het lezen van dit boek boordevol informatie nog op een meer fundamentele manier. Smits muziek heeft voor de Tweede Wereldoorlog relatief veel negatieve kritiek gehad van professionele muziekcritici, terwijl zijn muziek meteen na de Tweede Wereldoorlog hoegenaamd geen rol heeft gespeeld op de concertpodia. De inzet van het boek lijkt te zijn dat dit gebrek aan waardering en de latere vergetelheid op esthetische gronden niet terecht zijn. Voorts is Leo Smit op relatief jonge leeftijd omgebracht in Sobibor als slachtoffer